

ZNÁMÁ NEZNÁMÁ

Božena Němcová

výstava v Městské knihovně Klatovy
k příležitosti dvoustého výročí narození spisovatelky

9/2020

Žena, jež nedokázala vměstnat svůj pohled na život do konvenčních způsobů poloviny 19. století, originální osobnost tehdejší kulturní scény či nenapravitelná romantička s touhou po lásce a životě, jaký mohou ženy žít až v současné době. Kým vlastně byla autorka jednoho z nejslavnějších českých románů, který zná ze základní školy i nejzarputilejší odpůrce čtení?

To, jak Němcová žila a psala, nenechává chladnými literární historiky ani v dnešní době. Už jen samotný původ autorky obestřený tajemstvím, její četné plotky, osobní tragédie, ale i neuvěřitelný talent a smysl pro detail z ní činí *femme fatale* české literatury.

Kdo stojí za geniální genetickou výbavou spisovatelky se můžeme jen dohadovat. Jako Barbora byla pokřtěna ve Vídni 5. února 1820.¹ Ona sama prý byla přesvědčena, že se narodila v tomto městě o den dříve, tedy 4. února 1820.² V oficiálních dokumentech se můžeme dočíst, že její matkou byla Marie Magdalena Terezie Novotná. Otec, panský kočí Johann, po němž byla nositelkou příjmení Panklová, ji legitimoval až po sňatku s její matkou v létě roku 1820³.

Záhy se rodina přestěhovala do Ratibořic u České Skalice, kde Terezie začala pracovat jako prادلena na zámku hraběnky Kateřiny Zaháňské. Dříve byla tato šlechtična považována za Barbořinu matku, později přírky některé prameny rodičovství hraběččině nejmladší sestře Dorothee Perigord Talleyrand a hraběti Carlu Clam-Martincovi.⁴ Všechno jsou to ale jen spekulace a zatím nebylo definitivně potvrzeno ani vyvráceno žádné jiné tvrzení než to, které nám přinášejí oficiální dokumenty.

-
- 1 In: Muzeum Boženy Němcové: Život Boženy Němcové [online]. [cit. 2020-07-17]. Dostupné z: <https://www.muzeumbn.cz/zivot-bozeny-nemcove/>
 - 2 ADAM, Robert. V únoru (snad) uplyne 200 let od narození Boženy Němcové. Literární noviny [online]. 2020, (2), 10 [cit. 2020-07-17]. ISSN 1210-0021. Dostupné z: <http://www.literarky.cz>
 - 3 In: Muzeum Boženy Němcové: Život Boženy Němcové [online]. [cit. 2020-07-17]. Dostupné z: <https://www.muzeumbn.cz/zivot-bozeny-nemcove/>
 - 4 BREZINA, Ivan. Návrat Boženy Němcové. Magazin Víkend DNES [online]. 2020, (5), 4 [cit. 2020-07-17]. ISSN 1210-1168. Dostupné z: <http://zpravy.idnes.cz/mfdnes.asp>

Vzhledem k tomu, že rodina Panklova nebyla z nejmajetnějších, dbala na to, aby byla Barbora co nejdříve provdána za nějakého perspektivního ženicha. V září 1837⁵ si tak vzala tehdy sedmnáctiletá nevěsta o 15 let staršího Josefa Němce (1805–1875), úředníka finanční stráže. Manželství to nebylo šťastné. Němec snad svou ženu zpočátku rád měl, ona jeho ale nemilovala nikdy. Pro ni byl „nudným ženichem“, jak napíše ve svých poznámkách později, „*Nikoho jsem nemilovala, když jsem se vdávala. Já oplakávala jen svoji svobodu – naříkala jsem, že zmařené jsou navěky krásné sny a ideály mého života.*“

I přesto, že vztah šťastný nebyl, něco oba manželé přeci jen spojovalo, a to láska k vlasti. Každý z nich k ní ale přistupoval jinak. Zatímco prchlivý Josef Němec se o vlast nakonec zasloužil především tím, že do tohoto tématu zasvětil svou ženu, Barbora, která právě z vlasteneckých důvodů později přijala jméno Božena, se citem pro národ nadchla.

Bylo by ale nespravedlivé pamatovat si Josefa Němce jen jako muže slavné ženy. I on publikoval české texty⁶, společně s Boženou se scházel s vlastenci, navštěvovali ochotnické divadlo či četli česky psané časopisy Květy nebo Česká včela. Svého času byl dokonce žákem Josefa Jungmanna.⁷ Kvůli své práci pro finanční stráž byl ale pod neustálým dohledem a jeho vlastenecké aktivity společně s údajně malou služební horlivostí zapříčinily časté stěhování rodiny. To je přes Josefov, kde se narodil první syn Hynek, Litomyšl, kde se narodil druhý syn Karel, a Polnou u Jihlavy, která pro manželé znamenala příchod jediné dcery Theodory, dovedlo v roce 1842 až do Prahy. Zde se v téměř roce narodil poslední syn Jaroslav.

Pražský pobyt byl pro vlastenecké počiny rodiny, v této době zejména Boženiny, velmi přínosný. Božena Němcová zde pod vlivem Karla Jaromíra Erbena a Václava Bolemíra Nebeského začíná přicházet na chuť češtině, a tak jí v dubnu 1843 v časopise Květy vychází první česky psaná báseň

5 BREZINA, Ivan. Návrat Boženy Němcové. Magazín Vikend DNES [online]. 2020, (5), 4 [cit. 2020-10-12]. ISSN 1210-1168. Dostupné z: <http://zpravy.idnes.cz/mfdnes.asp>

6 Božena Němcová. Wikipedia.org [online]. 12. 10. 2020 [cit. 2020-10-12]. Dostupné z: https://cs.wikipedia.org/wiki/Bo%C5%BEena_N%C4%9Bmcov%C3%A1

7 LEHÁR, Jan. Česká literatura od počátků k dnešku. 2., dopl. vyd. [i.e. 3. vyd.]. Praha: NLN, Nakladatelství Lidové noviny, 2008. Česká historie. ISBN 978-80-7106-963-8.

Ženám českým. V Praze manželé Němcovi zůstanou až do září 1845, kdy se přestěhují do Domažlic a následně v roce 1847 do Všerub, kde je zastihne i revoluční rok 1848.

Němcové se pobyt v česko-německém pohraničí zprvu příliš nezamlouvá, nebyla by to ale ona, aby si z něj i tak něco nevzala. Místní, zejména mladé dívky, se snažila vést k vlastenectví a vzdělání, pořádala besedy nebo předčítala z českých knih. Zároveň inklinovala k venkovskému obyvatelstvu, prostředí, folklóru i lidovým zvykům a mnohokrát tuto inspiraci zúročila ve svém díle, mimo jiné například v románu Pohorská vesnice nebo v pětitvazkových Národních báchorkách či v povídce Karla. Nezapomínala si všimnout i trápení místních obyvatel, zejména chudoby či útrap s blízkými Němci nebo robotou.

Divokou Boženinu duši nemohl nechat revoluční rok 1848 v klidu. V létě tohoto roku se proto vypravila do zavřené Prahy převlečená do chodského kroje za ženu vojáka zde sloužícího. Od července tohoto roku pobývali s manželem v Nymburce, kde Božena trpěla nejen nedostatkem vlasteneckých podnětů, ale i smutkem z porážky liberálních snah a čím dál více také nemocí, která se vlekla už od prvního porodu. Seznámila se zde s činností tzv. českomoravského bratrstva, které pro ni znamenalo další vzdělávání, nové obdivovatele i nešťastné lásky.⁸

V Nymburce vydrželi Němcovi až do roku 1850, kdy byl Josef Němec přeložen do slovensko-uherského příhraničí, kde přijal místo jako jedinou možnost vyhnout se persekucím. Jeho žena se ale odmítla tolik vzdálit od milované Prahy, a tak sem i s dětmi přesídlila a na Slovensko za manželem jezdila už pouze na studijní cesty. Prohloubila se tak ještě více manželská krize trvající už od sňatku založená na rozdílnosti povah a odlišnosti představ o životě. Němcová se na Slovensko vypravila celkem čtyřikrát, vždy šlo o cesty v délce trvání od několika týdnů do několika měsíců. Během této doby nasbírala mnoho materiálu pro svou práci, natrvalo se sem ale nikdy neodstěhovala, i přes horlivé naléhání svého manžela. Třetí cestu roku 1853 krutě poznamenal osud – zastihla ji zde zpráva o nemoci

8 In: Muzeum Boženy Němcové: Život Boženy Němcové [online]. [cit. 2020-07-17]. Dostupné z: <https://www.muzeumbn.cz/zivot-bozeny-nemcove/>

syna Hynka, tehdy patnáctiletého studenta a nadějného malíře. Díky zadržování pošty ze strany úřadů k ní tato zpráva doputovala pozdě a když Němcová stihla dojet do Prahy, ležel již Hynek na smrtelné posteli. Dva dny po jejím návratu jí umírá v náručí a nadějný buditelce se tak zhroutil svět.

Z letargie Němcovou po smrti syna dostává až práce. Dlouho hledala rámeček díla většího rozsahu, do kterého ji ponoukali přátelé. Téma bylo jasné – tradiční venkovský život – ona se ale chtěla vyhnout klasickému suchopárnému popisu. Až pohnutá životní situace ji vrátila ke kořenům do dětství a dodala romantický sentimentální pohled na prostý vesnický život. Vzniklo tak dílo, v němž se snoubí realistické kulisy s romantickou abstrakcí idealizovaného života na venkově. Tolik opěvovaná Babička.

Němcová byla jednou z autorek první velké ženské spisovatelské generace, jež povstala z literární skupiny májovců na počátku druhé poloviny devatenáctého století. I přesto však závěr jejich dní nebyl života takové osobnosti hoden. Již tak pohnutý autorčin osud nezlehčovala ani tíživá finanční situace, ve které se v Praze po smrti syna ocitla. Svě o tom vypovídají i některé skutečnosti z této doby – Němcová nutně potřebovala peníze, a tak Babičku věnovala hraběnce Eleonoře Kounicové. Za to očekávala jistou finanční satisfakci, dočkala se ale jen sady stříbrných lžiček. Později bylo dokázáno, že i opisovač dostal za opis tohoto románu více, než samotná autorka.

V této těžké situaci se Němcová obrací na přátele z řad pražských literátů s prosbou o pomoc. Ti se jí snaží vyjít vstříc a za příspěvek do nově vznikajícího almanachu Máj nabízejí autorce jako jediné z přispěvatelů honorář. Už v té době ale žije v prostém bytě a jakmile její muž přichází o práci, dochází v roce 1861 k úplnému odloučení manželů. Němcová se ještě naposledy podívá do České Skalice, kde se vyptává na podmínky dělníků v místní prádelně, a vzhledem k tomu, že sama tou dobou strádá, ještě více se prohlubuje její sociální citění a nesouhlas s tehdy vznikajícími liberálními zákony podporujícími spíše bohaté než chudé.

Poslední rok svého krátkého, i když na události bohatého života tráví Němcová nejprve na venkově, posléze v Litomyšli, kde se ještě snaží pra-

covat, vleklá nemoc, která přechází v rakovinu dělohy, a chudoba ji však připravují o sílu a elán do života, a tak nakonec podléhá nátlaku svého manžela a vrací se zpět do Prahy. Zde stráví necelé tři měsíce a 21. ledna 1861, vysílená nemocí i životem samotným, umírá v domě U Tří lip. Jak už to tak bývá, ihned po své smrti je adorována a oslavována a díky veřejným sbírkám je první pomník odhalen již v roce 1869 nad jejím hrobem na Vyšehradě. Další potom stojí v České Skalici na náměstí a v Ratibořicích tolik známé sousoší Otto Gutfreunda Babička s dětmi, na jehož základní kámen poklepal Alois Jirásek 25. 7. 1920. K jeho odhalení potom došlo o dva roky později.

Nejen Babičkou živo je dílo Němcové

Pokud společnosti poloviny 19. století něco chybělo, byla to ženská osobnost, která se mohla stát zdatnou partnerkou tehdejších vzdělanců a literátům v učených konverzacích. Dosud se dámy v této společnosti pohybovaly spíše jako hostitelky a tiché posluchačky a samotná Magdalena Dobromila Rettigová, autorka slavné kuchařky, na všechno nestačila, navíc umírá v době, kdy Němcová teprve vstupuje do literatury.

Pražská literární scéna Němcovou potřebovala a ona potřebovala ji. Z chudého, neperspektivního, i když inspirujícího prostředí přišla do světa velké Prahy, která ji doslova hltala. Mladá, krásná a inteligentní spisovatelka byla ozdobou veškerých kulturních akcí a ona si jich ráda užívala. Němcová zahořela touhou po vzdělání, jehož se jí právě v těchto kruzích dostalo. Stýkala se s velkými osobnostmi své doby – s F. Palackým, P. J. Šafaříkem, F. L. Čelakovským, Tylem, Erbenem, Havlíčkem Borovským, J. V. Fričem i jeho otcem advokátem, později s Nerudou. Se současníkem Václavem Bolemírem Nebeským si dokonce prožila milostný románek. Navštěvovala salony u Fričů a Staňků, sblížila se se sestrami Rottovými, později známými jako Sofie Podlipská a Karolina Světlá.

Literární prvotiny Němcové byly ještě plné vlasteneckého patosu – *Ženám českým* a *Slavné ráno*, které uvedla v časopise Květy již pod novým jménem Božena, inspirována pověstí o selské dívce, kterou si za ženu vzal sám kníže Oldřich. Ve svém dalším díle zúročila tři roky strávené na Chodsku a po roce 1848 se společně s Josefem Václavem Fričem podílí na vy-

dání almanachu *Lada Niola*. Piše lyriku (*Čtyry doby*) i satiru (časopis *Rachejtle*). Prožívá milostná vzplanutí s přírodovědcem Janem Helceletem i o mnoho let mladším studentem medicíny Hanušem Jurenkou, přátelí se s Vojtěchem Náprstkem, který jí učaruje vyprávěním o cestě do Ameriky, zejména povznesením se nad maloměstské předsudky, se kterými Němcová celý život tak bojovala. Svým vydáním *Slovenských pohádek a pověstí* předbíhá i slovenské pohádkáře a živě podporuje vztahy česko-slovenské. Před svým skolem se ještě snaží věnovat práci, rediguje svoje spisy pro nakladatele Augustu v Litomyšli, není už ale schopná, kvůli postupující nemoci, svou práci dokončit. Augusta jí nadále odmítá platit bydlení a manžel si ji odváží do Prahy už jen na dožití.⁹

Co vlastně způsobilo, že Němcovou čteme dodnes napříč generacemi? Je to nejen nesmírný smysl pro detail, schopnost vnímat skutečnost a tu pak přetvořit do poutavého příběhu, ale zejména umění vytěžit i ze špatné situace to nejlepší a použít všechno, co se jen použít dá. Vtisknout slovům duši brilantním vypravěčským umem a nenechat se pohltit prostými a prázdnými frázemi. Němcové vyprávění je živé, aktuální a důvěrné. Česká próza, jež teprve vstávala z popela a snažila se srovnat krok s poezií, získala v autorce zdatný pilíř, na kterém stavěly další autorky generace soudové i následující.

Ve svém díle Němcová kombinuje prvky realismu, romantismu i *biedermeieru*. Jako u většiny autorů ale nelze definovat jeden konkrétní směr, kterým se jejich tvorba ubírala, můžeme ale říct, že byla součástí obrozeneckého literárního diskurzu, jehož autoři dbali na české prvky, prostředí i jazyk, lidovou slovesnost.

Pohádky

Národní báchorky a pověsti (po sešitech 1845–1847) – Němcová v nich využila několik pramenů. Krom vlastních vzpomínek na dětství a toho, co si pamatovala z četby, použila i materiál nasbíraný na Domažlicku a jinde na venkově. Výsledné dílo je potom fúzí autorčina vypravěčského

9 LEHÁR, Jan. Česká literatura od počátků k dnešku. 2., dopl. vyd. [i.e. 3. vyd.]. Praha: NLN, Nakladatelství Lidové noviny, 2008. Česká historie. ISBN 978-80-7106-963-8.

umu a fantazie, mísí se v něm romantická duše s tvrdým realismem, často oživené humorem. Svým rozsahem nebylo toto dílo dlouho překonáno, báchorky se hojně vyprávěly mezi lidmi a oblíbené jsou dodnes.¹⁰ Z těch známějších můžeme jmenovat například O Popelce, Čert a Káča či O Slunečníku, Měsíčníku a Větrníku.

Slovenské pohádky a pověsti (1857–1858) – v tomto díle používá Němcová materiál sebraný na svých cestách do slovenských lázní a za manželem, který na slovensko-uherské hranici pobýval pracovně. Více v nich zpracovává lidové předlohy a drží se tématu, vše je potom zastřešené brilantním vyprávěčským umem. Některé z pověstí jsou přímo přejaté ze sbírky pohádek Jana Francisci–Rímovského a z rukopisného sborníku Samuela Reusze.¹¹

Národopisná tvorba

Obrazy z okolí domažlického (Květy a Česká včela, 1845) – tyto národopisné studie a cestopisné obrázky psala Němcová jako dopisy, což byla pro tento žánr dobově typická forma. Dovoloval jí osobně oslovovat čtenáře a předávat jim svou touhu po poznávání nových zvyků a krajín. Nelze si nevšimnout autorčina přístupu k místním lidem, bere je jako sobě rovné partnery, od kterých je třeba se učit, všímá si jejich pochroumaných vztahů s vrchností, zároveň je ale neidealizuje. Funguje tedy nejen jako zdatná vypravěčka, ale i věcná pozorovatelka. Podstatným prvkem je zde rozmluva. Pro Němcovou se jedná o zprostředkovatele demokratických vztahů mezi lidmi a ukazatele jejich rovnoprávnosti, rozporu s tímto tvrzením si všímá právě u rozprav prostého lidu s byrokracií. Jen nerada viděla, jak jsou obyčejní lidé shazováni, a dopřávala jim proto ve svých zápiscích mnoho prostoru pro rovnocennou konverzaci.¹²

K národopisné tvorbě Němcové dále řadíme:

Selská svatba v okolí domažlickém (1846)

Dopisy z Lázní Františkových (1846)

10 NOVÁK, Jan Václav a Arne NOVÁK. Přehledné dějiny literatury české od nejstarších dob až po naše dny. 4. přeprac. a rozš. vyd. Brno: Atlantis, 1995. ISBN 80-710-8105-1.

11 Tamtéž.

12 LEHÁR, Jan. Česká literatura od počátků k dnešku. 2., dopl. vyd. [i.e. 3. vyd.]. Praha: NLN, Nakladatelství Lidové noviny, 2008. Česká historie. ISBN 978-80-7106-963-8.

Královské hraniční město Brod v Lese (1852)

Vzpomínky z cesty po Uhřích (1854)

Uherské město Ďarmoty (1858)

Kraje a lesy ve Zvolensku (1859)

Obrazy ze života slovenského (1859)

Národopisná tvorba Němcové je dodnes ceněným materiálem pro etnografy, zároveň již obsahuje také zárodky novelistických prací.¹³

Povídková a románová tvorba

Na národopisné texty navazuje Němcová povídkovou tvorbou. Zprvu se tyto dva útvary liší pouze drobnou zápletkou, většinou milostného charakteru, prostředí i jazyk zůstávají stejné. V prvotinách je jí inspirací již zmiňované Domažlicko: *Dlouhá noc*, *Domácí nemoc*, *Obrázek vesnický* (1846–1847). Později se přidávají lidově rázovité ženské hrdinky v povídkách *Baruška* (1853), *Sestry* (1854), *Rozárka*, pův. *Pomněnka šlechtné duše* (1855), *Karla* (1855) a *Divá Bára* (1855). Tyto hrdinky jsou ženami silnými a svébytnými, často sužovanými nepřízní osudu, s touhou po uznání a v konfliktu s mnohdy upjatou soudobou společností. Nelze si nevšimnout paralely s jejich autorkou. Opět nechybí náklonnost k lidovému obyvatelstvu, smysl pro jednotlivosti a detaily.

V *Pohorské vesnici* (1856) Němcová uměle spojuje tři rozdílné vrstvy obyvatelstva: šlechtu, chodský lid na Šumavě a slovenské drotary. Na těchto skupinách se snaží demonstrovat nutnost dialogu mezi lidmi, chce působit výchovně, předkládá smírné řešení konfliktů a nabádá k tendenčnosti nikoli na úrovni státní, ale obecní. Vztahy mezi vrchností a poddanými jsou v tomto tezovém románu idealizovány, věrohodnost dokresluje řeč, která je nepřikrášlená, využívá lidovou mluvu, nářečí a pro Slováky slovenštinu.¹⁴

V *zámku a podzámčí* (1856) – v této nepříliš rozsáhlé próze Němcová upozorňuje na sociální problémy a falešnou společnost zbohatlické šlechty, která se povyšuje nad obyčejné lidi i přesto, že sama z takových poměrů

13 NOVÁK, Jan Václav a Arne NOVÁK. Přehledné dějiny literatury české od nejstarších dob až po naše dny. 4. přeprac. a rozš. vyd. Brno: Atlantis, 1995. ISBN 80-710-8105-1.

14 Tamtéž.

pochází. Do kontrastu jsou tu stavěny ryzí šlechtetnost chudiny vůči nadutému chování paničky ze Springenfeldu (Skočdopolové), která v náhlé tíživé situaci dokáže své chování pod vlivem chudé sousedky změnit a obrátit k lepšímu. Konec byl záměrně šťastný, aby čtenář získal pocit naděje.

Podobnými šťastnými závěry končí většina povídek Němcové, *Chyže pod horami* (1858), *Karla, Divá Bára* nebo *Dobry člověk*. Osobní blaho a dobrá budoucnost jsou v nich přičteny obyčejným lidem, kterým by se o nich ani nesnilo. Venkovští hrdinové se tak vzpínají zažitým konvencím dobovým i rodinným, úspěšně čelí předsudkům a poznávají svět za hranicemi vesnice.¹⁵

Babička (1855). Němcová na této próze začala pracovat v období nejtěžším, po smrti syna Hynka. Poskytla jí útočiště před vlastním smutkem a zároveň naplnila její touhu po vytvoření rozsáhlejšího díla. K napsání obsáhlejší prózy ji už při pražském pobytu pobízeli její literární přátelé včetně Jana Nerudy. *Babička* poprvé vyšla ve čtyřech sešitech. Od té doby se dočkala přes tři set českých vydání, přeložena byla do více než dvou desítek jazyků. Sloužila jako předloha pro tři filmy a několik operních libret, četla se v rozhlase a inspirovala mnohé parafráze (Seifertova *Píseň o Viktorce*, Hynkova *Babička po pitvě*), a to včetně těch sprostých.

Po technické stránce je *Babička* esencí vypravěčského umu Němcové, romantického motivu cesty a didaktické funkce. Nalezneme v ní dva plány: pozadí utvářejí příběhy babičiny a Viktorčiny, vyprávění o dávno minulých příhodách plných strastí, krutostí, ale i lásky a světlých chviliek, které se zaujetím hltají babičini posluchači; samotná dějová linka je potom romantickou epikou, parafrází na cestu člověka od kolébky k hrobu, příležitostí k setkávání chudých a urozených, k jejich smíru, k rozhrěšení a přivedení na správnou cestu. Pokud přidáme ještě vypravování připomínající mluvenou řeč, soulad kontrastů (přítomnost a minulost, smutek a radost, utěšenost a drastično), získáme ucelený komplex látky, která činí ze zdánlivě obyčejné prózy dílo, které bude svým způsobem aktuální i za dalších sto let.

15 NOVÁK, Jan Václav a Arne NOVÁK. Přehledné dějiny literatury české od nejstarších dob až po naše dny. 4. přeprac. a rozš. vyd. Brno: Atlantis, 1995. ISBN 80-710-8105-1.

Pokud bychom měli tento román zařadit do nějakého literárního diskurzu, realismus by jím nebyl, i když značnou podobností díla s autorčiným životem k tomu svádí. Postavy jsou sice opravdu inspirované rodinou Panklových i Boženinou babičkou Magdalenou Novotnou, jedná se ale z velké části o fikci. Rodina Panklových nepobývala na bělidle, ale v nevzhledném přístavku ratibořického zámku a babička tam rozhodně nezemřela, jen několik let pobývala. Stejný osud měla i Viktorka, která nezemřela po úderu bleskem, ale dožila jako chudá žebračka ze Žernova, která Němcovou dokonce o šest let přežila. Podle pamětníků ale do jejího hrobu blesk přece jen v roce 1944 udeřil...

Podstatným motivem je motiv cesty, tak typický pro preromantická a romantická díla. Putování představuje paralelu k životu, k jeho počátku a konci, pro Němcovou znamená i příležitost pro setkávání nesourodých vrstev obyvatelstva, lidí, kteří se dlouho neviděli. Znovu tu narážíme na jistou tendenčnost Babičky, na snahu upozornit na poklidné řešení problémů, na rovnost lidí bohatých a chudých, na schopnost inspirovat se zkušenostmi starších a uvidět paralelu v životech lidí, u kterých nezáleží na době, ve které žili, ale pouze na přístupu k životu. Stejně tak, jako se o to Němcová snažila ve svém díle i životě.

Další tvorba

Později Němcová své obrazy ze společnosti vybičovala k dokonalosti satirickými náhledy. Z jejího pera tak vzešla povídka *Kávová společnost* (1855). Autorka se v ní vypořádává s povrchností nymburských paniček. Svými statěmi pravděpodobně přispívala také do satirického časopisu *Rachejtle* redigovaného V. Č. Bendlem. Mnohé o autorce se dozvíme i z její korespondence, legendární jsou *Dopisy lásky*. Sebrané spisy se potom snažila vydat s nakladatelem Augustou, u něhož nějaký čas pobývala, ale jejich vydání se již nedočkala.

Němcová a její vliv na moderní dobu

Němcová nebyla vlivnou osobností jen ve své době, ale nedala spát ani velkým režimům 20. století. Po únoru 1948 se jí nepříliš šťastně ujali komunisté a tvrdili, že byla jednou z prvních hlasatelek jejich učení. V Babičce se prý Němcová pouštěla do kritiky feudalismu, kapitalismu a buržoazie.¹⁶ Nebyla to ale pravda, protože základy komunistického hnutí se za doby Němcové života teprve formovaly a ta se svým přístupem k životu a názory jen vypořádala s problémy doby, ve které žila, po svém. Komunisté také způsobili, že se Němcová dostala ve velkém objemu do povinné literatury, což bychom jim asi neměli dávat za zlé, nicméně se tímto způsobem zošklivila valné části čtenářstva a také se dostala ke čtenářům mnohem mladším, než kterým byla původně určena.

Pokud si totiž přečteme například Babičku v dospělosti, dokážeme díky čtenářské i životní zkušenosti mnohem dokonaleji obsáhnout hloubku a myšlenku, než když ji ve starším školním věku budeme číst jen jako prosté vyprávění o době, kterou neznáme, v jazyce, kterému nerozumíme.

Stejný přístup jako ke komunismu musíme mít i k domněnkám, že Němcová byla první českou feministkou. Myšlenka je to sice lákavá, ale nepravděpodobná, protože v době, kdy Němcová žila, feministické hnutí neexistovalo. Jeho kořeny můžeme hledat v 19. století, hlavní formování ale proběhlo až ve století 20. To, že její chování se vyznačovalo jistými prvky feminismu neznamena, že si ji toto hnutí může přivlastnit. Němcová byla zkrátka silnou osobností, která se jen nerada smířovala s podřadnou ženskou rolí, chtěla rovnoprávnost, nesnášela konvence a maloměstáckou omezenost a dokázala se prosadit bez ohledu na společnost.¹⁷

I ona sama toužila po životě v době, kdy by se jí veškerá tato přání splnila. Známe přece její výrok, který se přímo k dvoustému výročí hodí: „*Kdybych měla volit, tedy bych si přála narodit se znova as za dvě stě let, anebo ještě později, neboť nevím, bude-li do té doby takový svět, v jakém bych já chtěla žít s rozkoší.*“

16 BREZINA, Ivan. Návrat Boženy Němcové. Magazín Víkend DNES [online]. 2020, (5), 4 [cit. 2020-07-30]. ISSN 1210-1168. Dostupné z: <http://zpravy.idnes.cz/mfdnes.asp>

17 Tamtéž.

Lásky Boženy N.¹⁸

*„Moje srdce toužilo být velmi milováno, mně bylo zapotřebí lásky jako květi-
ně rosy – ale darmo jsem hledala takovou, jakou jsem já cítila.“*

B. N. v dopise manželovi z roku 1956

Mužů se kolem krásné, důvtipné a inteligentní Boženy motalo odjakživa mnoho. Černovlasá zelenooká krasavice už od třinácti let bláznila hlavy pánům na zámku v Chvalkovicích, a proto se ji rodiče v obavě o její bezúhonnost snažili co nejrychleji provdat. To se jim záhy daří a Barunka se v roce 1837 stává paní Němcovou. Jak je všeobecně známé, manželství to nebylo šťastné. I přesto, že Josef svou ženu alespoň zpočátku miloval, ona jeho nikdy. Po roce to dokonce vypadalo na rozvod, ale Božena přišla do jiného stavu a nechtěla, aby dítě vyrůstalo bez otce. V dobovém kontextu by navíc rozvod byl ostudnou záležitostí, proto spolu manželé setrvali.

Přestože Němcová svého manžela nemilovala, alespoň z počátku ji fascinovala jeho statečnost a neústupnost, kterou jako úředník finanční stráže prokazoval při honbě za pašeráky. Nebo aspoň v té míře, do jaké si ji vybájila. Opravdovou lásku ale věnovala mužům typově odlišným a k její cti nutno dodat, že rozhodně nikdy nehleděla na to, jaké postavení daný muž má, a že se jí dvořili i zámožní pánové! Bez zajímavosti ale není fakt, že většinu mužů, kteří alespoň na chvíli osídlili její srdce a zanechali v něm šrám, se věnovali ušlechtilému povolání – lékařství.

Podle spisovatele Hurdálka byl první posvatební láskou paní Boženy malíř Gustav Vacek z Červeného Kostelce, od něž se měl dochovat domnělý portrét mladé Barunky. S jistotou ale víme, že poprvé opravdu zamilovaná byla do básníka a vlastence Václava Bolemíra Nebeského (1818–1882), kterého poznala při své první návštěvě Prahy v roce 1842. Nebeský byl romantická a zasněná duše, muž, který Němcovou zasvětil nejen do tajů lásky, ale také do německé klasické filozofie, neboť byl velkým propagátorem Hegelových myšlenek. Vlivem svých přátel, zejména J. K. Týla, do jehož

18 BITTNEROVÁ, Martina. Spisovatelky a Erós: utajené životy velkých českých žen. V Praze: Daranus, 2011. ISBN 978-80-87423-16-5.

Květů přispíval, či osobního lékaře Němcových Josefa Rodomila Čejky, se začal i vlastenecky prosazovat.

Právě s těmito muži byl členem spolku „Mladá Čechie“, do které v roce 1842 zavítala i mladá paní Němcová. Osudným se budoucí dvojici stal ples pořádaný spolkem v únoru 1843 na Žofínském ostrově. Po výletu do Šáreckého údolí se do sebe zamilovali a následně udržovali vztah, který byl pro Nebeského inspirací a pro Němcovou možností okusit, jak pravá láska chutná. Protože se oba dva báli skandálu, snažili se vše co nejvíce ututlat, a tak se nedochovala ani jejich vzájemná korespondence.

Milostný vztah přestali udržovat po Nebeského odjezdu do Vídně, kde chtěl dokončit studia medicíny. Ještě předtím ale prý několik měsíců u Němcových coby student přebýval a ti mu na rozloučenou dokonce uspořádali slavnostní večeři, kterou paní Božena celou proplakala. I přesto, že intimní vztah už dále neudržovali, stali se z nich přátelé a stýkali se až do spisovatelčiny smrti. Nebeský zůstal jejím velkým obdivovatelem, ničím větším pro ni ale stejně být nemohl, protože jeho křehká duše a povaha nekorespondovala s Boženinými touhami po silném, imponujícím muži. Perličkou vázající se ke Klatovsku je fakt, že Nebeského mladší syn Jaroslav se oženil s harfenistkou Helenou Kličkovou, dcerou klatovského rodáka Josefa Kličky, skladatele a pedagoga.

Pokud byl Nebeský romantik a snílek, jeho „nástupce“, světácký lékař a učitel Jan Helcelet (1812–1876) se počítal mezi, dnešními slovy řečeno, „sukničkáře“. Němcovou poznal skrze spolek Českomoravského bratrstva a učaroval jí, stejně jako mnoha dalším dámám, svým šarmem a intelektem. Strávili spolu jednu noc v Brně, během které uspokojil své vášně a zamilovanou Němcovou potom nechal na pospas svým citům. Ani mezi těmito dvěma prchlivými milenci ale korespondence po rozchodu neutichla, pouze změnila svůj charakter v ryze vlastenecký a přátelský.¹⁹

Vilém Dušan Lambl (1824–1895), jehož maminka pocházela z Chudenic, vyrůstal v rodině, jež dbala na řádné vzdělání všech svých dětí. Vilém část

19 Jeho praprapra...vnuk je Adam Sebastian Helcelet, český vícebojař – sám Jan Helcelet byl nadšeným sportovcem a podporovatelem Sokola, přátelil se i s Miroslavem Tyršem.

toho gymnaziálního absolvoval v Plzni, poté přestoupil spolu se svým bratrem na Akademické gymnázium do Prahy. Po maturitě se dal na studium medicíny a tohoto povolání dále rád využíval pro své cesty zejména na jih Evropy, z nichž později vzniklo mnoho cestopisných črt a kde čerpal jazykovou i kulturní inspiraci, učil se místní řeči a mohl tak k chorvatským či italským studentům promlouvat v jejich mateřštině. V roce 1846 podnikl pouť na Slovensko, čímž později inspiroval právě Němcovou ke sběru slovenské lidové slovesnosti. Se samotnou spisovatelkou se seznamuje ve chvíli, kdy nastupuje na místo dr. Čejky u Němcových. V této době ale Božena ještě trpí náklonností pro Helceleta, a Lambl jí tak poskytuje pouze rameno na vyplakání. Později se ale jejich vztah pro neustálou Lamblovu přítomnost v rodině Němcových prohlubuje, jednou málem i praskne, když Josef Němec zachytí milostný dopis, nechá se však svou ženou uchlácholit a odjíždí pracovně do Darmot.

V květnu 1853 Němcová s dcerou Dorou odjíždí do Uher za manželem a Lambl, o němž se v souvislosti s Němcovou po Praze šíří klevety, si na čas oddychne, protože není nucen neustále očišťovat svou pověst. Oba dva starší synové Němcové zůstávají kvůli studiím v Praze v rodině slovníkáře Josefa Franty Šumavského, dohledem nad nimi je pověřen právě rodinný lékař. Po nějaké době se ale u syna Hynka objevuje tuberkulóza, o které Lambl Němcovou informuje, ta ovšem z obavy o vlastní pověst s odjezdem do Prahy otálí, navíc úřady Němcovým poštu zadržují, takže zpráva přichází se zpožděním. Lambl mezitím umisťuje Hynka do Všeobecné nemocnice v Praze, kam už chlapec ale přichází pouze zemřít. Vzhledem k tomu, že jeho sestra Dora neustále trpí tuberkulózním zánětem mízních uzlin a ani jejich matce se tyto problémy nevyhýbají, jedná se o rodinnou zátěž. Ta je bohužel pro Hynka smrtelná.²⁰

Po této události se cesty obou dvou rozcházejí. Lambl má po milostném zklamání šanci nadechnout se a naplno upíná své síly k vědě. Nakonec v roce 1861 odchází jako lékař na charkovskou univerzitu a česká věda tak přichází o velkou osobnost i přesto, že Lambl nikdy nepřestává publikovat v češtině (a zároveň v dalších slovanských jazycích). V Rusku se nakonec

20 Kdo vlastně hradil Hynkův pobyt v nemocnici se neví, ale předpokládá se, že se Lambl složil se Šumavským.

také ožení a manželka Eugenie mu porodí dvě dcery. V roce 1871 je přeložen na varšavskou univerzitu a po dlouhých letech v zahraničí odchází na dožití do Prahy. Tady Lambl umírá v na svou dobu požehnaném věku 71 let, s věrnou rodinou po boku a úctyhodným životem za sebou.

Hanuš Jurenka (1831–1882) byl poslední Boženinou nadějí na lásku. Pro velký věkový rozdíl a životní zkušenosti už ani toto poslední citové vzplanutí nenaplnilo její vyprahlé srdce. Chvilku spolu dokonce žili pod jednou střechou, každý ale v jiném bytě, a zatímco Božena potřebovala muže, který jí bude oporou a poskytne jí zázemí, Jurenka byl mladý student, který svou bezstarostností nedokázal (a ani dokázat nemohl) naplnit její potřeby. Jeho city postupně ochládaly a Božena si toho nemohla nevšimnout. A tak i přesto, že jí to poněkolkáté a tentokrát i naposledy zlomilo srdce, zachovala Jurenkovi přízeň jako přítelkyně. Ten v roce 1855 úspěšně odpromoval a dobrovolně se přihlásil do boje s cholerou v Haliči. Obětavost ho potom provázela po celý profesní život, kdy léčil mnohé i bezplatně a od těch movitých si bral jen minimální částky. S Boženou se později potkal už jen jednou, v rámci své cesty do Prahy, zbytek života už strávil s Břežnicí, v domovině své manželky...

Božena Němcová zemřela tak, jak žila. Svou nemoc, pravděpodobně správně, přičítala svému duševnímu rozpoložení. S nedostatkem lásky a nezávislosti bojovala celý život a nikdy nenalezla muže, jemuž „by se kořit mohla“. Toužila po lásce a stabilní opoře, toužila žít život velké ženy, kterou ale v hranicích své doby být nemohla. A tak byla alespoň tou, na kterou její vlast nikdy nezapomněla...

Paní komisarka

Domov za svůj život Božena Němcová vystřídala asi třicetkrát. V roce 1845 se díky manželově práci dostala až na Chodsko, kde se svojí rodinou strávila tři roky.²¹ Během této doby Božena Němcová podnikala mnoho vycházek do okolí a často se dostala až do blízkosti Klatov.

21 Malebným Chodskem po stopách Němcové. Právo Víkend [online]. 2020, (6), 8 [cit. 2020-10-12].

Dojmy z pobytu na Chodsku přenesla i do své tvorby. Z této doby pocházejí její lidovou kulturou prodechnuté texty *Obrazy z okolí Domažlického* (1845–1846), *Selská svatba v okolí Domažlic* a *O prstonárodním léčení na Domažlicku* (1846), shrnuté později do výboru s názvem *Národopisné a cestopisné obrázky z Čech* (1951).²²

Chodové začali spisovatelku nazývat „paní komisarka“ a to díky manžellově povolání a Jindřich Šimon Baar tak dokonce nazval i první díl románové trilogie, v níž spisovatelku zvěčnil.

Josef Němec, manžel Boženy Němcové, byl povoláním finanční komisař a právě díky jeho funkci se celá rodina v roce 1845 stěhovala z milované Prahy na západ Čech, do Domažlic. Božena Němcová z tohoto přesídlení zpočátku nebyla příliš šťastná. Oblast Chodska považovala za nepřilíh vlastenecky smýšlející a své přítelkyni psala, že Domažlice jsou špinavým a nepěkným městem a že se tam cítí osamoceně, protože si nemá s kým popovídat.

Nakonec si ale Chodsko přece jen oblíbila. V dopisu Ladislavu Čelakovskému psala: „*Mohla bych začít o těžkém srdci, když jsem Prahu opouštěla, ale to je píseň se známou notou, tu zná každý, kdo se s tou drahou matkou loučil. (...) Jak jsme přijížděli ku Plzni, byla již silnice plna selského lidu v překrásném bohatém kroji. Selky byly k líbání. Za Plzní jsme se octli mezi Němci. (...) Srdce mi okřálo, když jsem přijela do Domažlic. V celém okolí mají ti lidé řeč – zlatý poklad, já poslouchám jako u vidění. Kde se jich dočknete, jako by zlaté jiskry pršely.*“²³

Rodina Němcových nejprve bydlela ve studeném a temném bytě na domažlickém náměstí. Dnes bychom v tomto domě našli prodejnu potravin. V roce 1846 se přestěhovali do novějšího rohového bytu naproti augustiniánskému klášteru, jehož zeď od roku 1895 zdobí pamětní deska. V tomto domě také dříve sídlila městská knihovna, která dodnes nese spi-

22 VEJVODA, Zdeněk. Božena Němcová na Chodsku [online]. In.: 12. 2. 2020 [cit. 2020-10-12]. Dostupné z: <https://plzen.rozhlas.cz/bozena-nemcova-na-chodsku-8147738#volume>

23 Tamtéž.

sovatelčino jméno. Však právě Božena Němcová stála u zrodu veřejného půjčování knih v Domažlicích.

Božena Němcová psala své přítelkyni, manželce básníka a obrozence Ladislava Čelakovského, že tamní lid je ještě velmi pozadu, až to člověka děsí. „*Oni mluví česky, protože neumějí německy, ale o vyšší vzdělanosti, o národním citu nevědí ani za mák.*“ Začala se tedy věnovat mladým dívkám, které se snažila vést ke vzdělání a vlastenectví. Tyto snahy ale budily značnou nedůvěru tamního poněmčeného měšťanstva.²⁴

Božena Němcová se tedy upnula k venkovskému lidu. Podnikala výlety do širého okolí, kdy s poddanými vedla rozpravy na různá témata a čerpana u nich inspiraci, což vedlo k tomu, že hned od roku 1845 začala do časopisů *Květy* a *Česká včela* zasílat své postřehy ze života lidí na Chodsku.

Němcová se při svých vycházkách vydávala do Draženova, ležícího asi čtyři kilometry od Domažlic, k Dobré Vodě, která je nejmladším poutním místem Domažlicka a kde vyvěrá voda, v jejíž léčivou moc lidé dříve věřili. Tento motiv pravděpodobně zanesla do svého románu *Pohorská vesnice*. Často navštěvovala i obec Mrákov, kde chválila místní lid jakožto pilné čtenáře, zejména pak osvětleného rychtáře Konopu a jeho nevidomého synovce Jana Konopu, který byl na svou dobu velmi bystrý, sečtělý a hudebně nadaný. Konopa pro spisovatelku po okolí sbíral pohádky, které si Němcová upravila k obrazu svému a následně je vydala v pěti svazcích *Národních báchorek*. Vznikly tak například pohádky *Čert a Káča*, *Čertův švagr*, *Chytrá horákyň*, nebo *O hloupém Honzovi*. Právě nevidomý Jan Konopa jí byl předlohou pro jednu z postav do románu *Pohorská vesnice*. V povídce *Pohorská vesnice* se vyjevují také autorčiny vzpomínky na Stráž. Tato ves se stala inspirací rovněž pro povídku Karla.

Ve Staněticích hojně navštěvovala rodinu lesníka Bendy. Ten i po letech projevil upřímné přátelství a vzal k sobě Boženinu dceru Doru na celé léto.²⁵ Spisovatelka chodívala také například do Milavče, Bořic, Chrastavic,

24 Malebným Chodskem po stopách Němcové. Právo Víkend [online]. 2020, (6), 8 [cit. 2020-10-12].

25 STEHLÍK, Ladislav. Země zamyšlená. 6. vyd. Praha: Československý spisovatel, 1986. Žatva (Československý spisovatel).

Stráže, Klenčí, Kdyně nebo do Kouta na Šumavě. Odtud viděla zříceninu hradu Rýzmbek, kam poté podnikala vlastenecké výlety se svými přáteli. O Kdyni se Němcová vyjádřila kriticky a to z důvodu neúrody v roce 1846 a z toho vyplývajícího hladu mezi nejchudšími a také kvůli propouštění a snižování mezd v místní přádelně, což dělníky nutilo žebrať nejen ve městě, ale i v okolních vesnicích. Tyto negativní zkušenosti s chudobou později vepsala do povídky *V zámku a podzámčí*.²⁶

Božena Němcová je s naším regionem spojena také díky své známosti s poleňským obroditelem Josefem Frantou Šumavským, s nímž se také navštěvovala a jehož sestra Markéta Frantová často hlídala Němcovic děti, když se spisovatelka vydávala na své cesty.

Ze spisovatelčiny osobní korespondence je patrné, že ve Všerubech nakonec prožila nejkřidnější a nejradostnější období svého života, ač zpočátku z nuceného přesunu z Domažlic do Všerub nadšená nebyla.²⁷

Na Kdyňsku a Domažlicku lze navštívit naučnou stezku, která nese název *Po stopách Boženy Němcové*. Tato stezka mapuje místa, která jsou spjata s osobností Boženy Němcové a turisté se díky ní seznámí s působením a tvorbou spisovatelky na Chodsku. Stezka začíná ve Všerubech, dále pokračuje na Tanaberk, Chrastavice, Stráž, Milavče, Bořice, Kdyni, Kout na Šumavě, Stanětice, Mrákov, Újezd, Draženov a německý Eschlkam.²⁸

26 Malebným Chodskem po stopách Němcové. Právo Víkend [online]. 2020, (6), 8 [cit. 2020-10-12].

27 URBAN, Joža. Božena Němcová v Pošumaví: Na věčnou paměť české spisovatelky Boženy Němcové v úctě k jejímu životu a dílu. Strakonice: Péči přátel, 1995.

28 Naučné trasy [online]. 7. 10. 2020 [cit. 2020-10-12]. Dostupné z: <http://www.kdynsko.cz/m/turistika/naucne-trasy/>

Bc. Lucie Braunová a Mgr. Klára Prosrová
Známá neznámá Božena Němcová

Vydala Městská knihovna Klatovy
k příležitosti dvoustého výročí narození Boženy Němcové
v roce 2020

jazyková korektura Stanislav Reiser, DiS
grafická úprava Bc. Lucie Braunová a Karel Viták
tisk Městská knihovna Klatovy

náklad 861 ks

